

Людмила Ковтун

Колористична семантизація традиційного українського весілля

У статті розглядаються колористичні уявлення, які супроводжують і семантизують кульмінаційні моменти традиційного українського весілля.

Color presentations which accompany and attach senses of main moments of the traditional Ukrainian wedding are examined in the article.

У традиціях українського народу сформована цілісна система моральних усталеностей, регламентацій, норм, система заборон та захисних мір, що обумовлюють соціальні ролі та взаємовідносини в соціумі. Цілісний комплекс колористичних уявлень українців презентується через морфему «крас-», яка заглиблена у досить давні часи. Краса проявляється як базова естетична цінність та виступає організуючою основою багатьох поведінкових моделей українців у ритуалах, обрядах тощо. Категорія *краса* широко представлена в народних традиціях, зокрема, у весільній обрядовості, включаючи світоглядні опозиції – *народження / смерть, покраса / цнота, світло / темрява, старе / оновлене*.

В українському весіллі колористичні уявлення структуруються шляхом опозиційних номінацій (біле / червоне, біле / чорне), які супроводжують основні світоглядні позиції у сферах етнотворення і етнозбереження. Концепт *краса* в українському весіллі символізує *головну умову продовження роду*, символізує родовий акт, який протиставляється смерті. М. Піменова визначає червоний колір як родовий термін: «родовий термін є тільки для видових означень червоного кольору, який сприймався на Русі як краса в різних іпостасях, як... колір, протилежних опозицій – світло-темрява, білий-чорний» [8, 257]. П. Гриценко також дотримується думки про давність зв'язку ідеї продовження роду з основою *крас-* і виявляє цю відповідність у синонімічності понять *красивий* і *вродливий*. У весільних обрядових дійствах при обсіпанні молодої вісом співали: «Ой, сій, мати, овес, на наш рід увесь, щоб наш овес рясен був, щоб Іванів рід *красен* був» [7, 263].

Окреслюючи традиційну специфіку весілля в етнографічних матеріалах, В. Колосова відзначає інваріантність опозиції червоного та білого кольорів, де білий іноді репрезентує якості зеленого. Дослідниця відзначає особливість червоного кольору в українському обряді як символу дівочтва, дівочої краси, а саме – через фарбування весільного короваю червоною фарбою та через заборону жінкам носити червоні стрічки після заміжжя [5, 48].

Українські весільні обряди досліджували В. Гнатюк, Б. Грінченко, П. Чубинський, Й. Лозинський, Н. Ярчук, М. Сумцов, З. Кузеля, В. Охрімович, Х. Яцуржинський, В. Верховинець, І. Симоненко, М. Маєрчик, П. Гриценко та ін. Наукові дослідження дозволяють нам виділити основні моменти, що засвідчують особливості семантизації простору червоного локусу як основи гармонізації соціокультурних трансформацій крізь колористичні контексти опозиційних схем (біле/червоне, чорне/біле) українського весілля. Таким чином, основою побудови поведінкових ритуальних дійств у звичасній системі українського народу слугували важливі концептуальні ідеї, які базувалися на вкоріненості комплексної основи кольоровизначень *крас-* (*краса, краска, красивий, яскравий, покраса, червоний, дівочий крас, парубочий крас, прикрашати рід, красуля (веселка)* та ін.).

У межах даного дослідження слід виділити творчий доробок М. Сумцова. На основі аналізу відмінностей російського та українського весілля М. Сумцов зазначає, що для російського весілля притаманні своєрідні традиції:

завішування платком молодої, обрядове обтирання губ молодої та розстилання полотна перед домом молодих [9, 152], а в Угорській Русі молоду садять на ярмо та покривають білим платком [9, 87].

«...Скликати свій рід на змовини (які відбуваються за 4–5 тижнів до весілля), «молода йде без рушника». Рушником в східних областях України називали «білий пояс». Витканий з ниток, з червоними і синіми смужками на кінцях», тобто молода ходить без пояса. Цей «рушник» вдрупе згадується при описі «первого убору» молодої: вона «підв'язується рушником, кладе у пазуху маленький хлібчик, дубок соли, а на голову під хустку два колоски жита» [6, 26]. Значний інтерес до традиційної обрядовості поглиблюється напрацюванням у цій сфері М. Маєрчик, яка виділяє особливості у традиційній практиці регламентації поведінкових норм наречених. Наприклад, молодій до увіходження до хати нареченого не можна було говорити, причісуватися та ін., вона уявлялася потворою, бо в українському народному світогляді процес переходу молодої до іншого роду супроводжувався ритуалами перевдягання, колористичним маркуванням, окреслюючи специфіку входження до іншого роду в контексті ідеї продовження роду за допомогою морфем «крас-» з її твореннево-сплучувальною семантикою. На думку М. Маєрчик, саме у ритуальному переході нареченої у новий статус слід відзначити деструкцію образу нареченої, її трансформаційне перевтілення у статус належності до нового роду через колористичну семантизацію. У російській традиції висватану дівчину зодягають у «плаття чорне», «якнайгірше», зачіски не роблять. Цей символічний акт відсутній в українців.

Позитивне значення в народній традиції мало і перевдягання молодого – його «ожіночення» – «...після збирання барвінку «молодого убирали в такий довгий червоний пояс, се був жіночий пояс, се жінки носили» [МА; Пшоньць. Сколівський р-н]. ...Менш яскравими зразками даного звичаю є традиція позначати молодого жіночою хусткою. «...[Молода] фустку [яку їй щойно подарував молодий], засилує молодому попід ремінь з правого боку і він ходить з тов фустков, аж доки молоду по слюбі не зов'ють», тобто практично до кінця весілля» [6, 28].

Отже, різні культурні формовияви традицій пов'язані із специфічними особливостями конструювання символічних колористичних образів різних статусів, регламентації поведінки етнофорів, формуючи цілісний соціокультурний простір як початок, розвиток подій та їх завершення.

Окреслюючи специфіку перевтілення нареченої, В. Зайковський нагадує традицію йменувати молоду *потвором*, «істотою» на прикладі української весільної пісні Бортнянського повіту на Чернігівщині: «Вийди, мати, огляди, / що тобі бояре привезли: / Привезли скриню і перину / І молоду княгиню. / Привезено да потвір (істоту) у двір. А із того потворечка / Хорошенько по дворочку: / І хліб родить, і товар [худоба] плодить. / І пчілки рояться, у саду садовляться. / Привезено подоляночку / В тонкому серпаночку. (Вовчок, Маркович, 1983) [4, 73].

Трансформація образу нареченої вказувала на її статус як лімінальної особи, що маркувалася колористичними засобами, завдяки яким визначалася її приналежність до іншого – потойбічного локусу у сакральному вимірі весільного дійства. У весільній обрядовості помітний контекст перетворення світу, в ній виділялися ознаки травестійності наречених (біле-червоне-чорне маркування) та учасників весілля, що виступало як модель творення незавершеного простору, динамічного руху соціуму до цілісності буття. Тому наречену у дошлюбних весільних піснях, як зазначає М. Маєрчик, вітали: «Слава навіки, приходи, сину, здорова» [6, 27].

Нівелювання ознак наречених позначувало сакральний час просторових змін, що завершувалося їхньою подальшою соціалізацією у сфері набуття певних статусів і соціальних ролей. Одним із найважливіших аспектів у психо-соціальному вимірі було шанобливе ставлення до ритуального весільного вбрання. Весільну одіж українці бережливо зберігали у скринях, традиційно передаючи із покоління в покоління. Втім, в українській традиції досить «часто бачили правнука в церкві у праддівському віничальному жупані» [3, 58].

У межах даної наукової тематики значний доробок має З. Кузеля, який описує в українському весіллі спосіб зодягання молодій очіпка і шапки молодого, після чого виносять з комори коровай (*красу*). При цьому боярів зодягають у червоні пояси та стрічки [2, 242].

Згідно з народними уявленнями весільний коровай як кульмінаційний момент обряду увиходить до полісемантичного «поля» морфем *крас-*. Значний інтерес викликає робота П. Гриценка «Моделювання системи діалектної лексики», у якій науковець подає особливості семантичного прояву комплексної основи *крас-*, зокрема, у весільному обряді винесення короваю. В українській традиції коровай як символ краси, прекрасного, родової належності перев'язували червоною ниткою чи стрічкою або змашували червоними ягодами калини. У даному контексті П. Гриченко наводить приклад фарбування українцями Саратовщини весільного короваю.

«Символом цноти нареченої виступали і червоні нитки, стьожки, прив'язані до ґудзиків чи вплетені в коси учасникам весілля. Моментом початку символічного використання червоного кольору є шлюбна ніч, пор.: у с. Прохори Бортнянського р-ну Чернігівськ. обл. у шлюбну ніч дружки знімають білі рушники і перев'язуються навхрест червоними поясами: символізація червоного кольору у момент весільної драми – після шлюбної ночі – спостерігається й у весільній драмі білорусів (Костюківський р-н), тоді ж ділять коровай (Случчина)» [1, 171].

Особливістю українського весілля є локальний простір червоного кольору, який набував символічної значущості в контексті різних образів. За народними уявленнями молода, як зазначає М. Сумцов, обдаровує присутніх невеликим поясами червоного кольору (символ добробуту, потомства, щастя).

До семантичного ряду морфем *«крас-»* у весільній та родильній обрядовості українців долучаються народні уявлення про райдугу. М. Сумцов пише про зв'язок символіки пояса із райдугою, покровителькою новонароджених. П. Гриченко наголошує на болгарській традиції використання обрядового хліба із зображенням райдуги.

На Бойківщині веселка називалася *«кра'са, к'раска»* (бойк. [Онишкевич]), *кра'суха, кра'сун'а* (Ср.-поліс. [Никончук, 108]), *краска, красулька* (р-н Карпат), *кра'са, к'раска* (буков.), *к'рас'а* (Соколовівський р-н Львівськ. обл.),

красна дівка, красна пані» [1, 165]. П. Гриченко наголошує на думці, що багато вчених не пов'язують деривати *крас-* (райдуга) з ідеями розширення роду, вважаючи внутрішню форму назв райдуги етимологічно прозорою. «Сліди часто деактуалізованого зв'язку 'райдуга' і 'народжувати, плодоносити' зберігають релікти звичаїв (у слов'ян і неслов'ян), пов'язаних з передбаченням майбутнього урожаю по райдузі, а також з фольклорно-міфологічною інтерпретацією райдуги як сили, здатної змінювати стать людини на протилежну, якщо вона пройде під нею; сюди ж долучається осмислення райдуги та «сліпого дощу» (останній реалемно тісно пов'язаний з райдугою) як весілля, народження дитини або пов'язування райдуги з рядом інших близьких до останніх мотивів» [1, 168].

Проблеми колористичної гармонії усвідомлені у працях П. Гриценка, який вважає непереконливим факт семантичного співвідношення веселки з багатоколірністю, на відміну від думки О. Потєбні про зв'язок *веселки* та однокорінних *веселий* та *весна*, обґрунтовуючи семантику похідних від морфем *«весел-»*. Вчений припускає наявність зв'язку із іншими спорідненими уявленнями з морфемою *«крас-»*, зважаючи на ритуальне значення короваю, можна припустити, що поява означення *красн-* (*красен коровай*) обумовлена його зв'язком з ідеєю продовження роду, хоча домінування семи 'позитивна оцінка', а згодом і 'червоний' у дериватах *крас-* могло трансформувати семантику означення *красн-* у виразах *«красний коровай, красний, як місяченько ясний»*; на перший погляд видається, що мова йде про красиве (*крас-красивий*) весільне печиво» [1, 171].

«...Семи 'красивий' і 'червоний' стосовно весільного хліба – явище вторинне, наслідок нашарувань більш пізнього розвитку семантики *крас-*, яке могло з'явитися під впливом кристалізації семи 'червоний'. Останній процес міг збігатися у часі з символізацією червоного кольору у весільному обряді, а подекуди й спонукав процес символізації червоного кольору як реалії. Кристалізація семи 'червоний' не означала розриву з іншими семемами, що вийшли з єдиного семантичного комплексу; зв'язок гомогенних комплексів живив реалемні та семантичні зв'язки, пор. тісні зв'язки понять, реалій: весілля-червоний, у болгар: хліб/весільний, хліб-райдуга. Весільного обряду сягають похідні від *крас-* у фразеологізмах: *кра'си на та'рілці не 'ріжуть* (Калитинка Шаргородського р-ну Вінницьк. обл.), *кра'си на та'рілці не крають* (Ставчинці Хмельницьк. р-ну Хмельницьк. обл.), *краса тут, очевидно, 'те саме, що й покраска – різновид весільного хліба', к'раса на во'рот'ах не 'висит'* (Васильківці Гусятинського р-ну Тернопільськ. обл.) – тут, очевидно, 'те саме, що й весілля, честь – прапор як ознака цноти молодої» [1, 171].

На основі узагальнення найважливіших аспектів прояву зазначеної основи виділяється комплекс уявлень, які створюють своєрідне усвідомлення *прикрашання* роду – *«красити»*. Так, в народі важливого значення набуває комплекс весільних ритуальних дій: *прикрашання* червоною стрічкою волосся жінок, весільного короваю, обв'язування чоловіків червоними поясами, що позначається поняттями *«красити»*, *«прикрашати»*, *«віншувати красносвіт»* та ін. У семантичному прояві це означає рівневий перехід наречених до нового видозміненого статусу, пов'язаного з ідеєю продовження роду.

Уявлення, пов'язані в народному світогляді зі словом 'красити' (*красять рід, що хороша молода*), визначали головну ідею продовження роду, тому у понеділок після звістки про цноту нареченої жінкам перев'язували волос-

ся червоною ниткою як зазначає П. Гриценко. «Покрасою» називали сніп жита для весілля, який обмолочують після шлюбної ночі – «хліб, прикрашений солов'ями з тіста; брали в комору на шлюбну ніч» (Блистова Чернігівськ. р-ну Чернігівськ. обл.), «хліб з колосками; після шлюбної ночі виставляли на воротах» (Семенів Яр Богодучівськ. р-ну Харківськ. обл.), «коровай молодой, який ділять дружки, що принесли сніданок» (Ковчин Куликівськ. р-ну Чернігівськ. обл.), «коровай, який несе молода до свекрухи в день весілля» (Стольне Менськ. р-ну Чернігівськ. обл.). Цієї ж тематичної підгрупи сягає *крас*- 'цнота': *вдовонька не дівонька, не дівочий крас; краска* [1, 165].

Цікавий український обряд описує В. Зайковський, у якому після зодягання очіпка молодій проводили обряд «вечеряти курку». У даному контексті досить цінним є напруження В. Зайковського, який визначив специфіку соціальної індивідуалізації образів у межах червоного локусу елементами травестійного дійства, зокрема, дослідник описує відомий звичай «водити або скакати сороку», танець з новобрачною сорочкою у Глухівському повіті Чернігівської губернії. А на Брянщині сорокою називався ритуал ходіння по селу із красним прапором або красним фартухом, платком по селу. Традиційна символізація окресленого простору вимагала розщеплення на нові кодифіковані системи. Так колористичні опозиції весільного дійства проектувалися на трансформації інших образних проекцій, створюючи додатковий локус домінування пташиного контексту в образній системі уявлень про перехід від одного статусу до іншого. «У деяких місцях Полісся "сорочний" звичай називався 'кури ділити, на курах ходити', На курах ходять, хто в свадьби. Та називається «кури ділити» – уже і весілля кінець. Кури дають і по селу ходять і з хла'кам і з музикою. Надіне на палку матеріал красний, красне, що-небудь; палатно хвартух ци платок. Мужчини хлак насили з тае старанин: хто по курах ходит, то і носить» (с. Змєєв, Чернігівщина) [4, 64]. Поведінкові нормативи узгоджували основні поняття щодо уявлень, що дефлорація нареченої («*ламати калину*») пов'язувалася з трансформацією образних уявлень наскрізної «пташиної» тематики. Відсторонена система образів традиційно соціалізувала дистрибуцію просторового локусу червоного кольору у дисперсії основних означень морфеми «*крас*-».

За міркуваннями В. Зайковського, в основі концепту *крас*- в народному світогляді були закладені глибинні поняття благодаті, родючості, які «у деяких слов'янських традиціях пов'язувалось зі статевими органами нареченої, цнотою та кров'ю...» [4, 74].

Дослідник висвітлює регламентовані норми поведінки нареченої та соціуму, які домінували в уявленнях українців, а саме приховування нареченою цноти вело за собою падіж свійських тварин, і такій нареченій не можна ставати на діжу, бо «сім років не буде родити хліб». До такої нареченої після обряду комори (змащування волосся горілкою та зодягання очіпка) не несли ніяких дарів, приходили з пустими руками. Колористичний код, задіяний в континуумі членів соціуму. Особливістю української традиції є те, що після обряду комори починалось пришивання молодій червоного вінка, а нареченої, яка не зберегла дівочу красу, пришивали зелений [5, 48]. У польській традиції втрата цноти нареченою, зазначає В. Усачова, позначувалася колористичним кодом – відсутністю зеленого кольору у весільному вбранні нареченої [10, 144].

Отже, в контексті українського весілля постають колористичні уявлення, пов'язані з морфемою «*крас*-», які підтверджують глибоку вкоріненість ідеї шанування та продовження роду та дівівсть колористичних опозиційних схем, контекстом яких є соціокультурні трансформації. Колористичні опозиції семантизують кульмінаційні моменти весільної обрядовості, поведінкові нормативи, травестійні дійства та позначають перехідні етапи еволюції соціуму.

1. Гриценко П. Ю. Моделирование системы диалектной лексики. – К.: Наукова думка, 1984. – 225 с. 2. Енциклопедія українознавства / Ін-т Української археографії АН України, НТШ у Сарселі (Франція), Фондація Енциклопедії України в Торонто (Канада). Репринтне відтворення видання 1949 р. / Під гол. ред. проф., д-ра Володимира Кубійовича і проф. д-ра Зенона Кузеля. – Мюнхен; Нью-Йорк, 1949. – К.: «Віпол», 1994. – 400 с. 3. Женщина и вещественный мир культуры у народов России и Европе (Сб. МАЭ, т. LVII) / Сост. Л. С. Лаврентьева, Т. Б. Щепанская. – СПб.: «Петербургское Востоковедение», 1999. – 256 с. 4. Зайковський В. Функции птицы как ритуальной пищи в свадебной обрядности восточных и южных славян и греков // Кодови словенских культура. – 2001. – № 3. 5. Колосова В. Б. Роль цвета в создании символического образа растения // Кодови словенских культура. Белград, 6, 2001. 6. Маерчик М. Ритуали родинного циклу крізь призму моделі переходу / Студії з інтегральної культурології. Спец. Вип. Ритуал. «НЗ» № 2. – Львів, 1999. 7. Петров В. Народна усна словесність. Весілля як родовий акт і весільні пісні / Енциклопедія українознавства / Під гол. ред. проф., д-ра Володимира Кубійовича і проф. д-ра Зенона Кузеля. – Мюнхен; Нью-Йорк, 1949. – К.: «Віпол», 1994. – 400 с. – Т. 1. 8. Пименова М. В. Цветообозначения в древнерусских травниках и лечебниках / Русь и южные славяне. Сборник статей к 100-летию со дня рождения В. А. Мошина (1894–1987). – СПб.: «Алетейя», 1995. – 473 с. 9. Сумцов Н. Ф. Символика славянских обрядов: Избранные труды. – М.: Издательская фирма «Восточная литература» РАН, 1996. (Этнографическая библиотека). – 296 с. 10. Усачева Валерия В. Семиотика зеленого цвета в народной культуре славян // Кодови словенских культура. Белград. – 2001. – 6.

Тетяна Купцова

Експлікація архетипів колективного несвідомого українського народу в творчості Г. Сковороди

Досліджується специфіка архетипів колективного несвідомого українського народу в творчості Г. Сковороди на основі застосування гендерної методології.

Specific of archetype of the collective irresponsible Ukrainian people in H. Skovoroda's works is researched on the basis of application of gender-methodology.

Як підкреслюють дослідники, утвердження української нації в світовому культуропросторі передбачає звернення до її культурних та філософських здобутків, що набуває особливої актуальності саме зараз, коли на наших очах відбувається реконструкція національної картини світу.

Розгляд автентичної культурної спадщини неможливий без звернення до глибинних пластів національної свідомості, в даному випадку мова йде про так звані «першообрази» (архетипи) колективного несвідомого. Аналіз культурної і літературної думки великого українського філософа